Szexuális bűncselekmények a mezopotámiai törvényekben

Salát Gergely
ELTE BTK Kelet-ázsiai Tanszék

I. Bevezetés

A különböző civilizációk jogrendszerének alapja az adott társadalomban élők szokásjoga, amelyet idővel, a fejlődés bizonyos fokán – teljesen soha nem, de részlegesen előbb-utóbb egész biztosan (kivéve természetesen az írástudatlanság szintjén megrekedt társadalmakat) – írásba foglaltak. Az első ilyen „törvénykönyvek" nem az uralkodó (vagy a hatalomban részesülő csoportok) tudatos jogalkotásának termékei, hanem csupán a már élő szokásjog rögzített változatai, megszerkesztett, egységesített gyűjteményei, amelyeknek szerepe az ítélkezés mindennapi gyakorlatának megkönnyítése volt. E korai „törvénygyűjtemények", így az alábbiakban tárgyalt mezopotámiai „kódexek" is, nem tekinthetők a pozitív jog forrásainak, hanem csupán ítéletek, eseti döntések, szokásjogi normák nem túl kimerítő kompilációinak.[1] Ettől függetlenül természetesen ezek a dokumentumok rendkívül jelentős forrásai az adott terület és korszak társadalomfejlődésének, szokásainak, értékrendjének és mindennapi életének.

A törvényhozás és az igazságszolgáltatás fő célja – ellentétben a marxi felfogással, amely szerint a jog pusztán az uralkodó osztály akaratérvényesítésének eszköze[2] – a társadalom rendjének fenntartása, az állam lakói között felmerülő konfliktusok hatékony kezelése. Ez lehetett az oka annak, hogy az ókori Mezopotámia uralkodói törvénytáraikban viszonylag nagy teret szenteltek a sok összeütközésre alkalmat adó házassággal kapcsolatos szabályoknak, valamint olyan kérdéseknek, amelyek a mi szemünkben inkább a nemi erkölcs és a magánélet, mint az állami törvénykezés szférájába tartoznak.

Az alábbiakban néhány mezopotámiai törvénykönyvnek azon rendelkezéseit vizsgálom, amelyek ezeknek a kérdéseknek egy speciális területével, a szexualitással, pontosabban a házasságon kívüli szexuális érintkezéssel kapcsolatos bűncselekményekkel foglalkoznak. A legfontosabb ilyen bűncselekmények a

---

[1] Lásd pl. HORVÁTH PÁL - RÉVÉSZ T. MIHÁLY (szerk.). *Általános jogtörténet I.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994, 25-26. p. Más megközelítésből, OPPENHEIM szerint (*Az ókori mezopotámia.* Gondolat, Budapest, 1982, 288-9. p.) a kodifikáció célja „a szóbeli hagyomány és a rá épülő gyakorlat hatálytalanítása", valamint a „törvény és a megváltozott társadalmi, gazdasági és politikai feltételek összhangba hozása" volt. Ugyanő (i. m. 203. p.) *Hammurapi* törvényeiről azt írja, hogy az sok vonatkozásban nem több a „király társadalmi kötelezettségeinek hagyományos irodalmi megfogalmazásánál", s nem szabad nyugati értelemben mértékadó rendelkezésnek tekintenünk őket. Ugyanakkor a „törvényeknek" mégiscsak lehetett gyakorlati szerepük, hiszen az egyes gyűjteményeket évszázadokig tisztelték és másolták.

[2] E felfogásról lásd pl. LUKÁCS TIBOR. *A bűn és a büntetés.* Minerva, Budapest, 1980, 16. p.

házasságtörés és a nemi erőszak, de emellett említést érdemel még a házasságtöréssel való vádaskodás, illetve a vérfertőzés és a homoszexualitás is (ez utóbbi kettőt a jelen dolgozatban nem tárgyalom). A fő kérdések, amelyekre a választ keresem, a következők: Mennyiben szólt bele az állam a népesség magánéletébe? Melyek voltak azok a tényezők, amelyeket egy adott eset megítélésénél figyelembe vettek? Hogyan tükröződött az írott jogon a társadalom patriarchális jellege, szokásai, értékrendje? Dolgozatom tagolásában FINKELSTEIN felosztását[3] követem, aki két szempont szerint csoportosította a törvények rendelkezéseit: az egyik ilyen szempont az, hogy az aktusban részt vevő nő férjes volt vagy hajadon; a másik pedig az, hogy a közösülés a nő beleegyezésével történt-e.

II. A házasságtörés

A házasságtörésen azt értem, amikor egy férjes nő a férjén kívül más férfival is nemi kapcsolatot létesít, s ez a nő részéről szándékos, vagyis nem nemi erőszakról van szó. Az ezzel kapcsolatos kérdésekkel a mezopotámiai törvények viszonylag sokat foglalkoznak. Ennek az lehet az oka, hogy a patriarchális társadalomban, ahol az apai ágon számon tartott vérségi kötelékek fontos szerepet játszottak, alapvető jelentősége volt a családok egységének, a gyermekek tiszta származásának. Ezt a felfogást az időről időre megnövekvő nomád hatások tovább erősítették. Megjegyzendő, hogy a „házasságtörés" szó *per definitionem* csak a nőkre vonatkozhatott, férfiak esetén ez a bűncselekmény fel sem merülhetett. Tudunk róla, hogy elfogadott és elterjedt volt a templomi és egyéb prostitúció[4], s semmi nem utal arra, hogy a prostituáltak szolgáltatásait nős férfiak ne vehették volna igénybe törvényesen. Ez azonban nem jelenti, hogy házasságtörés esetén a férfi felelősségét nem vizsgálták, s hogy ő nem volt büntethető – bár *saját* hűtlensége jogilag valóban irreveláns volt. A más feleségével nemi kapcsolatot létesítő férfit azonban súlyosan megbüntették, bár az ő bűne nem házasságtörés volt – az ítélkezésnél nem számított, hogy a férfi nős volt-e -, hanem a másik férfi – a megcsalt férj – „birtokának" megsértése.

A legkorábbi mezopotámiai törvénykönyv, amelyet hagyományosan *Ur-Nammu*, a III. *ur*i dinasztia királyának nevéhez kötnek[5], a következő rendelkezést tartalmazza:

> 4. Ha valakinek a felesége, csáberejét kihasználva, egy másik férfi után megy, és a férfi vele hál, akkor [a hatóságok] öljék meg a nőt, de a férfit engedjék szabadon.[6]

---

[3]J. J. FINKELSTEIN. „Sex Offenses in Sumerian Laws." *JAOS* 86 (1966), 366. p.
[4]Lásd pl. OPPENHEIM, i. m. 185, 244-5. p.; valamint *középasszír törvények*, 40. cikkely.
[5]Valójában a törvénytárat valószínűleg *Ur-Nammu* fia, *Sulgi* adta ki (lásd pl. MICHAEL ROAF. *A mezopotámiai világ atlasza.* Helikon - Magyar Könyvklub, Budapest, 1998, 102. p.

Az első pillantásra úgy tűnik, mintha a fenti rendelkezés szerint a házasságtörésért a nőnek halál járna, míg a vele háló férfi büntetlen maradna. Ám ez csak részben igaz, mint ahogy az *Hammurapi* törvénykönyvének következő cikkelyéből kiderül:

> 129. Ha egy *awelum* felesége más férfival fektében éretett: megkötözvén vessék őket a vízbe. Ha az asszony ura életben hagyja feleségét: a király is életben fogja hagyni ´szolgáját´.[7],[8]

Úgy tűnik, ellentmondás van a két törvénycikk között, hiszen míg az egyiknél a férfi nem büntethető, a másiknál akár vízbe is fojthatják – ez a megcsalt férj akaratán múlik. Nem szabad elfeledni azonban, hogy a mezopotámiai törvények igen tömörek, bennük minden szónak jelentősége van. A két fenti paragrafus diszpozícióját az különbözteti meg egymástól, hogy az *Ur-Nammu*-féle rendelkezésben az asszonynak az aktust megelőző viselkedését is leírják: itt ugyanis a nő „csáberejét kihasználva" a „másik férfi után megy" – vagyis a kapcsolatot ő kezdeményezi.

Ur-Nammu törvénykönyve hiányosan maradt ránk, nem tudhatjuk, hogy volt-e benne olyan rendelkezés, amely azt az esetet írta le, amikor nem az asszony kezdeményezte a kapcsolatot. Mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy létezett ilyen szabály – ha nem magában a törvénykönyvben, akkor a szokásjogban -, mert ha külön rögzíteni kellett a férfi büntetlenségét abban az esetben, ha őt csábította el egy férjes asszony, akkor más esetekben nyilván felelősségre vonták. Ezt megerősíti az a tény is, hogy a férjes asszonnyal háló férfit *Hammurapi*nál halál fenyegette. Az tehát, hogy ki csábított el kit, a férfi megítélésekor lényegi mozzanat (a nő esetében ez a kérdés nem lényeges, hiszen az ő esetében a házasságtörés ténye a döntő, nem az, hogy azt ő kezdeményezte-e).

---

[6]Dolgozatomhoz sumer és akkád nyelvtudás híján a törvénykönyvek angol, illetve egy esetben magyar fordítását használom. *Ur-Nammu* törvényeit a következő kiadásból idézem: „The Laws of Ur-Nammu." In J. B. PRITCHARD (ed.) *Supplement to The Ancient Near East in Pictures and Supplement to Ancient Near Eastern Texts*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1969, 523 (87)-525 (89) p. Ez a szövegváltozat két korábbi közlésen alapul (*Orientalia* 23 [1954], 40 sk. pp, illetve *Assyriological Studies* 16 [1965], 13-19. pp.), s egyesíti a *nippur*i szöveget a két *ur*i töredékekkel. A továbbiakban a törvénycikkek idézésekor nem adok meg oldalszámot, csupán az idézett cikkely sorszámát.

[7]„Hammurapi törvénykönyve." Ford. DÁVID A. In HARMATTA JÁNOS (szerk.) *Ókori keleti történeti chrestomathia.* 5. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 124-150. pp. Az uralkodóról és törvénytáráról lásd pl. ROAF, i. m. 120-21. pp., KALLA GÁBOR. „Hammurapi - Egy mezopotámiai birodalom felemelkedésének krónikája." *Rubicon* 1997/3-4, 8-13. pp.

[8]Az eset *ószövetség*i párhuzamát lásd *Második Törvénykönyv* 22:22: „Ha rajtakapnak valamely férfit, hogy férjes asszonnyal hál, mindketten haljanak meg, a férfi is, aki együtt hált az asszonnyal, meg az asszony is. Irtsd ki, ami gonosz Izraelből!" Valamint *Leviták könyve* 20: 10: „Ha valaki férjes nővel házasságtörést követ el, mégpedig: aki embertársának feleségével házasságtörést követ el, az halállal lakol: ő is, bűntársa is."

Felmerül a kérdés: miért fontos, hogy a tiltott kapcsolatot ki kezdeményezte? A legvalószínűbb választ a mezopotámiai – és minden más hagyományos – társadalom egyik lényeges vonása adhatja meg, nevezetesen az, hogy a nők természetes állapota a férjezettség volt, s amelyik szexuálisan érett nő nem volt férjnél, az nagy valószínűséggel prostituált volt.[9] A férfiak számára nem volt tiltott a prostituáltakkal folytatott viszony, viszont mások feleségét tilos volt érinteniük (ez kiderül abból, hogy *Hammurapi* a más feleségével hált férfit is bünteti, s hogy *Ur-Nammu*nak is külön büntetlenséget kell biztosítania a férfinak a fenti, speciális esetben.) A férfi tehát prostituálttal hálhatott, más asszonyával viszont nem, csakhogy bizonyos esetekben kérdéses lehetett, hogy egy adott nő prostituált-e, s ezt a férfi nemigen dönthette el teljes bizonyossággal.

Előfordulhatott, hogy egy férjes asszony, szemet vetve egy férfira, prostituáltként viselkedett vele szemben, s a férfi, nem tudván, hogy az illető nő férjezett, belement a kapcsolatba. Ha ilyenkor rajtakapták, a szabályok szerint a tulajdonképpen vétlen férfit halálbüntetés fenyegette. Úgy tűnik, *Ur-Nammu* fent idézett törvénycikke éppen ilyen esetben védte a férfit: ha a szigorú erkölcsű Mezopotámiában egy nő „a férfi után ment", akkor a férfi joggal feltételezhette róla, hogy prostituált, s így a vele való szexuális kapcsolatért még akkor sem volt felelősségre vonható, ha a nő történetesen egy másik férfi felesége volt. *Hammurapi* idézett cikkelye viszont azt az alapesetet rögzítette, amikor a férfi ismerte a nőt s annak családi állapotát.

A férfi sorsát illetően a döntő szempont tehát annak tudása, illetve nem tudása volt, hogy a nő férjezett. Ezt megerősíti a *középasszír törvények* néhány rendelkezése, ahol egyértelműen megfogalmazzák, hogy a férfi büntethetősége attól függ: tudott-e a nő asszony voltáról:

> 13. Ha egy férfinak[10] a felesége saját házát elhagyva meglátogat egy [másik] férfit ott, ahol a férfi lakik, és a férfi vele hál, tudván, hogy az asszony egy [másik] férfi felesége, akkor [ezt a] férfit öljék meg, csakúgy, mint az asszonyt.[11]

---

[9]Tudunk arról, hogy Mezopotámiában számos papnő is volt, ők azonban nem szerepelnek a szexuális kihágásokkal kapcsolatos rendelkezésekben, talán mert ruházatuk jól megkülönböztette őket a többi nőtől, vagy mert elzártan éltek a templomnegyedben.

[10]A szövegben nem általában férfiról, hanem egy bizonyos társadalmi osztályhoz tartozó férfiról (*seignior*) van szó, de miután ez témánk szempontjából lényegtelen, az amúgy is bonyolult cikkelyek fordítását nem terhelem tovább ezzel az információval. Az idézett cikkelyekben mindenhol ugyanahhoz az osztályhoz tartozó személyekről van szó.

[11]„The Middle Assyrian Laws." Transl. by T. J. MEEK. In JAMES B. PRITCHARD (ed.) *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament.* 2nd ed. Princeton University Press, Princeton, 1955, 180-188. pp.

Ez lehetett a legáltalánosabb eset, s valószínűnek tartom, hogy már *Ur-Nammu* törvénykönyvében is szerepelt egy hasonló cikkely. Ennek az ellenkezője az a példa, amikor a férfi nem tudhatta, hogy az asszony férjes, hiszen – mint *Ur-Nammu*nál – az asszony ellentétesen viselkedett azzal, ami egy férjes asszonytól elvárható lett volna:

> 16. Ha egy férfi [egy másik férfi] feleségével [hál] az asszony kezdeményezésére, akkor a férfit nem terheli felelősség; a férj úgy büntesse meg feleségét, ahogyan azt jónak látja. [...][12]

További középasszír rendelkezések sora alkalmazza ezt az elvet a speciálisabb esetekre:

> 14. Ha egy férfi egy templomi bordélyban vagy az utcán egy [másik] férfi feleségével hál, tudván, hogy az asszony egy férfi felesége, akkor úgy járjanak el a férfival szemben, ahogyan a férj eljár a feleségével szemben. Ha a férfi, aki az asszonnyal hált, nem tudta, hogy az egy [másik] férfi felesége, akkor a férfi ártatlan; a férj pedig úgy büntesse meg feleségét, ahogyan azt jónak látja.[13]

A templomi bordély (esetleg: fogadó) és az utca tipikusan olyan hely volt, ahol a férfiak prostituáltakkal érintkezhettek. A cikkely lényege az, hogy hiába történt az aktus ilyen helyen, a férfinak így is bizonyítania kell, hogy nem tudott a nő asszony voltáról – a rendelkezés tehát igen szigorú, hiszen a férfi ártatlanságát önmagában nem bizonyítja a találkozás helyszíne (míg, mint az előző cikkelyben láttuk, az asszony viselkedése elég bizonyíték). A 13. cikkellyel összevetve azonban érdekes, hogy ha a férfi a saját házában fogadta az asszonyt, őt és az asszonyt is meg kellett ölni, míg ha az érintkezésre nyilvános helyen került sor, akkor a leleplezett pár sorsa az asszony férjén múlott. A férj mérlegelési lehetősége, mint láttuk, hasonló esetben már *Hammurapi*nál megvolt. Ezt a mérlegelési lehetőséget fejti ki részletesebben a következő *középasszír* cikkely:

> 15. Ha egy férfi egy [másik] férfit rajtakap a feleségével, akkor miután vádat emeltek a férfi ellen és bűnösnek találták, mindkettejüket öljék meg, s a férfit [a férjet] ne terhelje felelősség. Ha viszont miután [a férj] rajtakapta őket, a király vagy a bírák elé hozza a férfit, akkor miután vádat emeltek ellene és bűnösnek találták, ha a férj a feleségét megöleti, ölje meg a férfit is, ha azonban feleségének orrát vágja le, akkor a férfit herélje ki és csonkítsa meg az egész arcát. Ha viszont feleségét szabadon engedi, akkor a férfit is engedjék el.[14]

---

[12]Uo.
[13]Uo.
[14]Uo.

A cikkely első, illetve második mondatában vázolt helyzetek között számomra nem teljesen világos a különbség. Talán arról van szó, hogy az első esetben valamiféle magánbíróság (családi tanács?) ítéli halálra a rajtakapottakat – esetleg nyomban ott a helyszínen -, s ezért az emberölésért az állam nem vonja felelősségre a férjet, míg a második esetben a férj nem maga dönt, hanem állami ítélőbírákhoz fordul.

Az a tény, hogy a törvények sok esetben lehetőséget biztosítanak a férjnek a feleség (és a szerető) feletti ítélkezésre, azt mutatja, hogy az állam nem tartotta elsőrendű fontosságúnak a családi ügyeket. Gazdasági és egyéb bűnügyek esetén ritka, hogy az állam a döntést kiengedje a kezéből, a házasságtörési ügyeknél azonban úgy tűnik, hogy a hatóság biztosítja ugyan a kereteket ahhoz, hogy az – amúgy valószínűleg igen heterogén – társadalom tagjai vérmérsékletüknek és szűkebb közösségük erkölcsi normáinak megfelelően ítélkezzenek a bűnösök fölött, de maga nem kíván aktív szerepet játszani.

Az utolsó középasszír cikkely, amelyet a házasságtöréssel kapcsolatban érdemes megemlíteni, a következő:

> 23. Ha egy férfi felesége befogadja a házába egy [másik] férfi feleségét, s odaadja egy férfinak, hogy azzal háljon, s a férfi tudja, hogy a nő egy férfi felesége, akkor úgy járjanak el a férfival szemben, mint azokkal [szoktak], akik férjes asszonnyal hálnak, és a kerítőnővel szemben úgy járjanak el, mint ahogy a hűtlen asszony férje eljárt a feleségével szemben. Ha azonban az asszony férje nem bünteti meg hűtlen feleségét, akkor ne tegyenek semmit a csábítóval és a kerítőnővel: engedjék őket szabadon. De ha a férfi felesége nem ismerte [a helyzetet], s a nő, aki a házába hozta őt, kényszerrel adta őt oda a férfinak, hogy azzal háljon, akkor, ha amikor elhagyta a házat, kijelentette, hogy megbecstelenítették, az asszonyt, ártatlan lévén, engedjék szabadon; a vele háló férfit és a kerítőnőt viszont öljék meg. Ha azonban az asszony nem jelentette ki, [hogy megbecstelenítették,] akkor a férje úgy büntesse meg őt, ahogyan azt jónak látja, emellett a csábítót és a kerítőnőt öljék meg.[15]

A cikkely egy valószínűleg igen gyakori esetet tárgyal, a kerítést. Kiderül belőle, hogy a kerítőnő sorsát – mint máskor az asszony szeretőjéét – a megcsalt férjre bízták, azzal a szokásos kitétellel, hogy az illetőt ugyanúgy kell a férjnek megbüntetnie, mint a saját feleségét.

Ez a már többször szerepelt rendelkezés valószínűleg azt igyekezett megakadályozni, hogy a megcsalt férj – akinek esetleg nem volt pénze új feleségre, vagy más okokból nem akart megszabadulni a hűtlen asszonytól – a szeretőn vagy a kerítőnőn töltse ki dühét. (A törvényhozónak nyilván fontosabb volt a véres bosszúsorozatok megakadályozása, mint a házastársi hűség védelme. A törvényes

[15]Uo.

lehetőség megvolt a szerető megölésére, de ebben az esetben a sértettnek saját feleségét is meg kellett ölnie, s kérdéses, hogy erre mennyien voltak hajlandóak.) Fontos viszont, hogy nemi erőszak esetén az ítélkezést az állam nem engedte ki a kezéből, az erőszaktevőt és a kerítőt mindenképpen kivégezték.

Mint láttuk, ha egy férjes asszony önszántából szexuális kapcsolatot létesített a férjén kívül egy másik férfival, akkor vagy mindenképpen halálra ítélték, vagy a férje szabad kezet kapott a büntetés kiszabásában. Úgy tűnik, hogy a halálbüntetés az olyan minősített esetekben jár automatikusan, amikor az asszony maga kezdeményezte a kapcsolatot (*Ur-Nammu* 4.), vagy a szeretője házába ment (*középasszír törvények* 13.), tehát ha nyilvánvaló, hogy a hűtlenség az asszony részéről előre megfontolt és kitervelt volt. Ugyanez a helyzet *Hammurapi* következő rendelkezésénél:

> 133. Ha egy *awelum* hadifogságba esvén házában van ennivaló: felesége, míg férje távol van, testét őrizze meg, és másnak házába ne költözzék be. Ha az illető nő testét nem őrizte meg, hanem másnak házába költözött be: erre a nőre bizonyítsanak rá, s azután vessék őt vízbe.[16]

Itt sem férhet kétség hozzá, hogy az asszony tudatosan cselekedett, tehát mérlegelésnek helye nincs. Hasonló „súlyosbító körülménynek" látszik az is, ha az asszonyt *in flagranti* kapták a szeretőjével. Az *eshnunna*i törvénykönyv egyik rendelkezése ezt mondja:

> 28. Ha... a férfi szabályos házassági szerződést köt a nő apjával és anyjával, és ezután veszi maga mellé a nőt, a nő ´feleséggé´ válik. Ha a nőt rajtakapják egy [másik] férfival, ölessék meg, ne maradhasson életben.[17]

A rajtakapás súlyosbító jellegét mutatja két már idézett cikkely (*Hammurapi* 129; *középasszír törvények* 15.), ahol a tettenérés említése után rögtön a halálbüntetést szabja ki a törvényhozó, s csak a következő mondatban hagy lehetőséget a mérlegelésre.

Az idézett *eshnunna*i cikkely lényege nem a házasságtörés szankciója, hanem mint szövegkörnyezetéből kiderül, az érvényes házasság feltételeinek rögzítése. Az azt megelőző cikkely így hangzik:

---

[16]Lásd 7. jegyzet.

[17]ALBRECHT GOETZE. „The Laws of Eshnunna." *The Annual of the American Schools of Oriental Research* 31 (1951-52), 1-197. pp.

27. Ha egy férfi elviszi egy [másik] férfi lányát anélkül, hogy erre engedélyt kért volna a lány apjától és anyjától, és nem köt szabályos házassági szerződést a lány apjával és anyjával, akkor, még ha a lány egy évet él is a férfi házában, nem számít ´feleségnek´.[18]

A 28. *eshnunna*i cikkelyben a házasságtörés szankciójának említése valószínűleg csak illusztrációja annak, hogy a házasság érvényes; mivel a házassági szerződés megköttetett, a hűtlenségért halál jár.[19] Ez azonban arra utal, hogy ha a házasság nem érvényes, akkor a hűtlenség sem büntetendő – ami átvezet minket a következő témánkhoz, a nem házas nővel folytatott szexuális viszonyhoz.

III. Szexuális érintkezés hajadonnal

Mint láttuk, a házas asszonnyal folytatott nemi érintkezés – ha nem álltak fenn megfelelő enyhítő körülmények – büntetendő volt, ám, bár ez nincs írásba foglalva, nem a házasságtörés ténye miatt, hanem a férj „birtokának" megsértéséért. Erre utal az is, hogy sok esetben a férjre bízták, döntsön a szerető sorsa felől. A hajadonokkal más volt a helyzet, hiszen nem álltak férji uralom alatt – bár természetesen függetlenek sem voltak, mert – mint a hagyományos társadalmak többségében – apjuk hatalma, *patria potestas*a alatt álltak. Ez azonban nem olyan jellegű volt, mint a férji hatalom, ezért a hajadonnal történő közösülés is más jellegű büntetést vont maga után.

A *középasszír törvények*ben ez áll:

56. Ha a szűz magát egy férfinak adja, akkor a férfinak meg kell esküdnie erre, és nem szabad a feleségéhez nyúlni. A csábítónak a szűz áraként egyharmadot kell adnia ezüstben, s az apa tegyen azt a lányával, amit akar.[20]

A férfinak arra kell megesküdnie, hogy a lány önként adta magát neki, s nem történt erőszak (FINKELSTEIN szerint arra is, hogy nem volt tisztában a lány státuszával, s azt hitte róla, hogy prostituált[21]). Ebben az esetben csupán (esetleg

[18]Uo.

[19]Vö. *Második Törvénykönyv* 22:23-24: „Ha egy érintetlen leánnyal, aki el van jegyezve valamely férfival, a városban találkozik egy másik férfi és együtt hál vele, vezessétek mind a kettőjüket a város kapujához és kövezzétek őket agyon: a lányt amiatt, hogy bent a városban nem kiáltott segítségért, a férfit, mivel meggyalázta embertársa feleségét..." A zsidóknál tehát - mint később látni fogjuk, Mezopotámiában is - a házasság az *eljegyzéstől* kezdve érvényesnek tekintetett, legalábbis ha a hűtlenség megítéléséről volt szó.

[20]Lásd 11. jegyzet.

[21]FINKELSTEIN, i. m. 365-6. p. Kérdéses, hogy mire alapozza állítását, hiszen olyan rendelkezést nem ismerünk, amely szerint a hajadonnal háló férfi, ha tudta, hogy a nő nem prostituált, súlyosabban büntetendő. Ugyanő felveti, hogy a szankciónál esetleg nem *egyharmad* mina ezüstről, hanem a „szűz árának" *háromszorosáról* van szó.

háromszoros?) kártérítést kell fizetnie azért a veszteségért, amelyet az apának okozott a lány szüzességének elvételével, az ügynek további következményei nincsenek – kivéve a büntetést, amelyet a megtévedt lány az apjától kaphatott. Megjegyzendő, hogy OPPENHEIM szerint a menyasszony szüzességére csak az újbabilóni korban fektettek nagy hangsúlyt[22], tehát a fentihez hasonló ügyek súlya korábban nem lehetett túl jelentős. Nem is találunk más ehhez hasonló rendelkezést a vizsgált törvényekben, kivéve egy homályos eredetű sumer nyelvű töredéket az óbabilóni korból (*YBC* vagy *YBT*), amely kiegészítések nélkül így hangzik:

> 8. Ha [valaki] az utcán elvette egy szabad polgár lányának szüzességét, és a lány apja és anyja tudták, a szüzességet elvevő viszont tagadta, hogy tudta, és ezután a templomkapunál állva esküt tett...[23]

A szöveg értelmezésében a kulcskérdés az, hogy mit tudtak a szülők, és mit nem tudott a csábító, illetve az, hogy ez utóbbit mire ítélték. FINKELSTEIN szerint a szülők azt tudták, hogy a lányuk az utcán van, a csábító pedig a lány státuszával nem volt tisztában, s ezért az eskü után a férfinak nem állt fenn kötelezettsége a szülőkkel szemben.[24] Ha ugyanis a lány az utcán volt, ezzel könnyen prostituáltnak lehetett vélni, s mivel a szülei tudtak erről, nem követelhettek kártérítést az általuk is okozott bonyodalmakért. (Az agyagtáblán ezt megelőző hasonló cikkelyben a szülők nem tudták, hogy a lány az utcán van, s a lány azt vallotta, hogy megerőszakolták, amiért is a férfi, ha a lány szülei úgy akarták, köteles volt a lányt feleségül venni – lásd alább.)

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a hajadonnal folytatott szexuális viszonynak, sőt még szüzessége elvételének sem voltak komolyabb következményei; kivételnek mondható a hajadonnal szembeni nemi erőszak, amelynek esetén, mint látni fogjuk, házasságba kényszerítés lehetett a fő szankció.[25]

IV. Nemi erőszak hajadon ellen

A legkorábbi fennmaradt törvénykönyvben, *Ur-Nammu* kódexében a nemi erőszak következő, speciális esetét találjuk:

---

[22]OPPENHEIM, i. m. 110. p.

[23]„Sumerian Laws (YBC 2177).” Transl. by J. J. FINKELSTEIN. In J. B. PRITCHARD (ed.) *Supplement to The Ancient Near East in Pictures and Supplement to Ancient Near Eastern Texts*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1969, 525 (89)-526 (90) p. A szöveg valójában nem „törvény”, még a szó mezopotámiai értelmében sem az, hanem diákok írásgyakorlata.

[24]FINKELSTEIN, i. m. 365. p.

[25]Az *Ószövetség*ben nincs szükség nemi erőszakra ahhoz, hogy a lány apja hozzáadhassa lányát a megrontóhoz. Lásd *Kivonulás könyve* 22:15-16: „Ha valaki egy hajadont, aki még nincs eljegyezve, elcsábít és vele hál, fizesse meg a jegyajándékot és vegye el. De ha az apja nem akarja hozzáadni, fizesse meg azt az összeget, amelyet a hajadonnak jegyajándékul adni szoktak.”

5. Ha egy férfi erőszakot alkalmaz, és elveszi egy másik férfi érintetlen rabszolganőjének szüzességét, akkor ez a férfi fizessen öt sékelnyi ezüstöt.[26]

Az eset viszonylag egyszerű: a rabszolganő nincs se férji, se atyai hatalom alatt, hanem gazdája tulajdonában áll. Ezért a sérelem a gazdát érte, s nem is túl komoly: a kár valószínűleg a szűz és a nem szűz rabszolganő ára közti különbség, s a bűnösnek ezt kell megfizetnie. A jogi helyzet ugyanaz, mintha a gazdának egy ökrét sebesítették volna meg (sok ilyen esetet ismerünk: lásd pl. *Hammurapi* 246-8.). Az öt sékel nem számított nagy összegnek.[27] Hasonló rendelkezést találunk az *eshnunna*i törvényekben, bár itt nincs szó nemi erőszakról (a beleegyezésnek, mivel rabszolgáról van szó, valószínűleg nincs jogi jelentősége):

31. Ha egy férfi elveszi egy [másik] ember rabszolgalányának szüzességét, egyharmad *mina* ezüstöt tartozik fizetni. A rabszolgalány a gazdája tulajdonában marad.[28]

Itt, ahogy GOETZE megjegyzi, a fizetendő összeg viszonylag magas, ezért inkább büntetésnek, mint kártérítésnek mondható.[29] (Az egyharmad *mina* 20 sékelnek felelt meg, míg az 55. cikkely egy szabad ember életét 40 sékelre, egy rabszolgáét pedig csupán 15 sékelre teszi.[30]) FINKELSTEIN szerint a különbség abból adódik, hogy az *eshnunna*i törvénycikk kimondatlanul tartalmazza azt a feltételezést, miszerint a gazda – jó pénzért – hozzá akarja adni a rabszolganőt valakihez, míg *Ur-Nammu* rendelkezése ezt e megfontolást nem tartalmazza.[31]

A szabad státuszú hajadon ellen elkövetett nemi erőszak természetesen más szankciót von maga után, de érdekes módon a büntetés ezért sem súlyos. Úgy tűnik, hogy a törvényhozó erre a kérdésre nem fektetett nagy hangsúlyt – jellemző, hogy a legterjedelmesebb fennmaradt kódexben, *Hammurapi* törvénykönyvében egyetlen cikkely sem található, amely hajadonnal létesített szexuális kapcsolatot tárgyalna (kivéve a 130. cikkelyt, ahol már férjezett, de házasságát még el nem hált nőt

[26]Lásd 6. jegyzet.
[27]Összehasonlításként: *Ur-Nammu*nál a hamisan esküvő 15 sékelt , a más fogát kiütő 2 sékelt, a más lábfejét levágó 10 sékelt köteles fizetni (25., 19., 15. cikkely).
[28]Lásd 17. jegyzet.
[29]GOETZE, i. m. 89. p.
[30]Uo.
[31]FINKELSTEIN, i. m. 356. p. A rabszolganővel való hálás esetét vö. *Leviták* 19: 20-21: „Ha valaki együtt hál olyan asszonnyal, aki más embernek ki nem váltott és szabaddá nem tett rabszolganője, de egyszersmind mellékfelesége is, azt felelősségre kell vonni, de nem bűnhődik halállal, mivel az asszony nem volt szabad. Az ilyen ember vigyen az Úrnak a megnyilatkoztatás sátorának bejáratához jóvátételi áldozatot. Egy kos legyen az áldozat." Az, hogy az aktus erőszakkal történt-e, mellékes, mivel a nő beleegyezése - rabszolga lévén - jogilag nem releváns.

becstelenítenek meg, de ő jogilag a házas nők kategóriájába tartozik). Ha a mezopotámiai törvények kapcsán lehet *argumentum ex silentió*ra alapozva következtetést levonni, akkor azt mondhatjuk, hogy a férjezetlen nőkkel létesített viszony az államot nemigen foglalkoztatta.

Egyetlen, kétségtelenül ezt a témát szabályozó passzusunk van, amely a *középasszír törvények*ben található:

> 55. Ha egy férfi lányát, egy szüzet, aki apja házában élt, akinek [apjától] még nem kérték [őt feleségül], s akinek szűzhártyáját még nem nyitották fel, lévén hajadon, és akinek apjának házával szemben senkinek nem állt fenn követelése, egy férfi erőszakkal elragadja és megbecsteleníti, akár a város közepén, akár a nyílt vidéken, akár éjjel az utcán, akár egy magtárban, akár egy városi ünnepen, akkor a szűz apja fogja meg az erőszakot tevő férfi feleségét és becsteleníttesse meg; ne adja vissza a férjének, hanem tartsa meg; az apa a lányát, akit megbecstelenítettek, feleségül adhatja megbecstelenítőjéhez. Ha a megbecstelenítőnek nincs felesége, akkor egyharmad ezüstöt adjon a lány apjának a szűz áraként, [és] a megbecstelenítő vegye feleségül a lányt, [azzal a feltétellel, hogy] nem bocsáthatja útjára. Ha az apa ezt nem akarja, kapja meg a harmadnyi ezüstöt a szűzért, és adja a lányát ahhoz, akihez akarja.

A cikkelyből egyértelműen látszik, hogy az esettel kapcsolatban a jogilag releváns viszony a lány apja és az erőszakot tevő között áll fenn, magának a lánynak a szerepe nem fontos. Feltűnő, hogy a férjes asszony elcsábításával szemben itt fel sem merül a halálbüntetés vagy a csonkítás, pedig itt még erőszak is történt. A szöveg szerint érvényesül a *lex talionis*: a lányom megbecstelenítéséért megerőszakolhatom a tettes feleségét, sőt, ágyasommá-rabszolgámmá tehetem.[32] (Ez utóbbi kitételek megmagyarázzák a *középasszír törvények* már idézett 56. cikkelyét, amely szerint ha a hajadon önként adta magát a csábítónak, akkor a csábító feleségéhez nem szabad nyúlni.) Ha az erőszakot tevőnek nincs felesége, a szankció nem túl súlyos: egyrészt fizetnie kell a lány apjának, másrészt pedig – ha a lány apja ezt akarja – feleségül kell vennie a lányt, de azzal a megszorítással, hogy nem válhat el tőle. Valószínűleg a fizetendő egyharmad (*mina*) ezüst nem a szokásos menyasszonyár, hanem azon felüli összeg, hiszen ellenkező esetben az asszonyszerzés legegyszerűbb módja a nemi erőszak lenne.[33]

---

[32]FINKELSTEIN (i. m. 357. p.) szerint az erőszakot tevő feleségére vonatkozó rendelkezések az asszírokra jellemző túlzások, amelyek a gyakorlatban nem érvényesültek.

[33]Az esetet vö. *Második Törvénykönyv* 22:28-29: „Ha valaki még el nem jegyzett érintetlen lánnyal találkozik, aztán leteperi és együtt hál vele, úgyhogy tetten érik, akkor ez az ember, aki együtt hált vele, köteles 50 ezüst sékelt fizetni a lány apjának, s el is kell vennie, mivel meggyalázta, és egész életében nem válhat el tőle."

Érdekes még, hogy a cikkely kimerítő felsorolást ad azokról a helyekről, ahol az erőszak történhetett: úgy tűnik, ezek mind olyan helyszínek, ahol a férfi könnyen találkozhat prostituálttal (utcán, város közepén, ünnepélyen stb.), mégis, a férfinak mindenképp jár a büntetés. A törvény a felsorolással minden bizonnyal azt akarja hangsúlyozni, hogy *nem* enyhítő körülmény az, ha a férfi a lányt prostituáltnak nézte, vagyis jogi szempontból mindegy, hogy a férfi mit gondolt a lány státuszáról. Mint korábban láttuk, az aktus helyszínének máshol viszont nagy szerepe volt az eset megítélésében, hiszen ebből lehetett következtetni a szereplők tudattartalmára.

Az előző cikkely analógiájaként is lehet értelmezni a már említett egyik *YBC*-cikkelyt:

> 7. Ha valaki az utcán elvette egy szabad polgár lányának szüzességét, és a lány apja és anyja nem tudták, és [a lány?] azt mondja a szüleinek: „.....", akkor a lány apja és anyja feleségül adhatja hozzá a lányt.[34]

FINKELSTEIN már idézett értelmezése szerint a lány szülei azt nem tudták, hogy lányuk az utcán van, tehát vétlenek a lányukkal szemben elkövetett bűntettben; emellett a lány valószínűleg azt jelentette ki, hogy megerőszakolták, s ez vonja maga után a középasszírhoz hasonló szankciót.[35]

A többi ránk maradt dokumentum nem tartalmaz hajadon elleni nemi erőszakról szóló cikkelyt; mint már említettük, ez valószínűleg annak köszönhető, hogy az ilyen ügyek inkább a magán-, mint az állami szférába tartoztak.

V. Nemi erőszak férjes asszony ellen

Mint korábban láttuk, a férjes asszonnyal való szexuális érintkezés – még ha az asszony beleegyezésével történt is – viszonylag súlyos bűnnek számított, bár az ítélkezést sok esetben a férjre bízták. Azt is láttuk, hogy a nem férjes nővel való szexuális kapcsolat igen enyhe megítélés alá esett, még nemi erőszak esetén is. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy mi volt a helyzet, ha férjes asszony elleni nemi erőszak történt.

A rendelkezések ezzel kapcsolatban igen egységesek: míg az asszony beleegyezésével történt érintkezésnél az állam csak különösen súlyos esetekben tartotta fenn magának az ítélkezési jogot, házas asszony erőszakos megbecstelenítéséért minden esetben halál járt, a vonatkozó törvénycikkek csak megfogalmazásukban és a speciális körülményekben különböznek.

---

[34]Lásd 23. jegyzet.

[35]FINKELSTEIN, i. m. 362-5. pp.

Érdekes módon a három idevágó cikkelyből kettő nem az alapesettel (házas asszony megerőszakolása) foglalkozik, hanem a „határesettel", vagyis azzal, amikor a megbecstelenített nőt már feleségül adták valakihez, de még – nyilván kiskorúsága, szexuális éretlensége miatt – apja házában él. Ennek oka az lehet, hogy a férfi büntetésének kiszabásakor élet és halál kérdéséről dönthet annak megítélése, hogy a nő házas-e. Ezért szükséges, hogy a törvények tisztázzák: a szabályos házassági szerződéssel feleségül adott, de a házasságát még el nem hált nő is feleségnek számít.[36] A két cikkely, amely rögzíti ezt, a következő:

Eshnunna törvényei:

> 26. Ha egy férfi kifizeti a menyasszony-pénzt egy [másik] férfi lányáért, de egy másik férfi erőszakkal, anélkül, hogy a lány apjától és anyjától erre engedélyt kérne, elragadja a lányt és elveszi szüzességét, az főbenjáró bűnnek számít, és a férfinak meg kell halnia.[37]

Hammurapi törvényei:

> 130. Ha egy *awelum* egy *awelum* feleségén, aki férjét még nem ismervén, atyja házában lakik, erőszakot tett, és a nő ölében fekve érték őt, ez az *awelum* ölessék meg, a nő pedig mentessék fel.[38]

Messzire vezetne annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a házasságkötési folyamat mely pillanatától fogva számított a nő házasnak. Valószínűleg ez olyan kérdés volt, amely korról korra, helyről helyre változott: az *eshnunna*i 26. cikkely a menyasszony-pénz kifizetését jelöli meg, ugyanennek a törvénynek már idézett 28. cikkelye szerint viszont a nő akkor számít feleségnek, ha férje a nő szüleivel „szabályos házassági szerződést" kötött. Ez utóbbinak mibenléte nincs egészen tisztázva; GREENGUS egész tanulmányt szentel a kérdésnek, amelynek egyik fő tézise az, hogy írásbeli szerződés kötése *nem* volt feltétele a házasságnak.[39] *Hammurapi* a kérdést nem tisztázza, csak annyit ír, hogy „egy *awelum* felesége", aki „férjét még nem ismeri".[40]

---

[36]Így van ez az *Ószövetség*ben is, vö. *Második Törvénykönyv* 22:25-26: „Ha ellenben a határban találkozik a férfi az *eljegyzett* lánnyal s erőszakkal teszi magáévá, úgy hál vele együtt, akkor csak a férfi haljon meg, aki együtt hált vele. A lánnyal ne csinálj semmit, a lányt nem terheli halállal büntetendő bűn..."

[37]Lásd 17. jegyzet.

[38]Lásd 7. jegyzet.

[39]S. GREENGUS. „The Old Babylonian Marriage Contract." *JAOS* 89 (1969) 505-532. pp.

[40]A házasságkötéshez kapcsolódik egy vitatott kérdés, a *ius primae noctis* gyakorlata. Az egyik fennmaradt korai eposztöredék *Gilgames* bűneinek felsorolásakor azt is felrója neki, hogy az első éjszaka jogát gyakorolta. Ez azonban a későbbi változatokból már kimaradt, ami jelentheti azt is, hogy a szokás időközben kihalt, de azt is, hogy még nagyon is élő volt, s az eposz lejegyzője nem akart összeütközésbe kerülni a királyával (OPPENHEIM, i. m. 485. p. 46. jegyzet). S. GREENGUS, aki behatóan foglalkozott az óbabilóni házasság intézményével, nem zárja ki, hogy a szokást még ekkor is

Azt a helyzetet, amikor valakinek a felnőtt feleségét erőszakolták meg, csak két *középasszír törvénycikk* tárgyalja. Az első így hangzik:

> 12. Ha egy férfi feleségét az utcán haladtában egy [másik] férfi megragadta, és azt mondta neki: „Háljunk együtt!", s az asszony nem egyezett bele és védte magát, de a férfi erőszakkal vele hált, akkor ezt a férfit, akár a [férjnek] a feleségén találtak rá, akár tanúk vádolták be azzal, hogy az asszonnyal hált, öljék meg, míg az asszonyt ne vonják felelősségre.[41]

A törvény egyértelmű: az asszony ugyan az utcán volt, de mivel tiltakozott a leszólítás ellen, egyértelmű volt, hogy nem prostituált; ráadásul védekezett – ezt valószínűleg igazolnia kellett, például azzal, hogy tanúkat állított, akik hallották a segélykiáltásait – tehát a férfi nem hivatkozhat félretájékozottságra vagy egyéb enyhítő körülményre, így halál várt rá.

A másik rendelkezés, amelyet korábban már idéztünk, szintén ezt erősíti meg. Ebben a passzusban a kerítőnő a házába csalja az asszonyt, ahol arra kényszerítik, hogy egy férfival háljon:

> 23. ...
> ... De ha a férfi felesége nem ismerte [a helyzetet], s a nő, aki a házába hozta őt, kényszerrel adta őt oda a férfinak, hogy azzal háljon, akkor, ha amikor elhagyta a házat, kijelentette, hogy megbecstelenítették, az asszonyt, ártatlan lévén, engedjék szabadon; a csábítót és a kerítőnőt viszont öljék meg. Ha azonban az asszony nem jelentette ki, [hogy megbecstelenítették,] akkor a férje úgy büntesse meg őt, ahogyan azt jónak látja, emellett a csábítót és a kerítőnőt öljék meg.[42]

A passzusban kérdéses, hogy az asszony hogyan igazolta, hogy megerőszakolták. Nem tűnik valószínűnek, hogy bizonyítékként elég az ő állítása; elképzelhető, hogy tanúkra itt is szüksége volt, de ez annyira magától értetődött, hogy a törvény megszövegezője ezt a kitételt kihagyta a cikkelyből.

Mindebből látszik, hogy míg a nemi erőszakot önmagában nem tartották főbenjáró bűnnek, hiszen hajadon megbecstelenítésekor a legsúlyosabb büntetés a felbonthatatlan kényszerházasság volt – ez gyakorlatilag egyszerű kártérítési ügy volt, hiszen az erőszaktevőnek az általa okozott kárt kellett megtérítenie, vagyis a miatta „csökkent értékű" lányt kellett elvennie, hogy ezáltal a lány szüleit ne érje anyagi veszteség -, addig más feleségének a megerőszakolása halálbüntetést vont maga után,

---

gyakorolták, bár ennek igazolására nem talált elég adatot. (Lásd GREENGUS: „Old Babylonian Marriage Ceremonies and Rites." *JCS* 20 [1966], 68-70. pp.)

[41]Lásd 11. jegyzet.

[42]Uo.

mert itt a férj „birtokát” érte súlyos sérelem. A nőt ért személyes sérelemnek nem volt szerepe.

VI. Rágalmazás, hamis vád

A fentieken kívül még egy bűncselekmény érdemel említést, nevezetesen az az eset, amikor valaki azt állítja egy nőről, hogy az házasságot tört, vagy ha hajadonról van szó, azt, hogy nem szűz. A hamis vádaskodás és rágalmazás az ókori Mezopotámiában – a törvények tanúsága szerint – súlyos bűncselekmény volt. Ebben szerepet játszhatott a „törvények” azon szerepe is, hogy azok a törvényhozó-törvénykező igazságosságát, bölcsességét akarták hangsúlyozni. Ehhez hozzátartozott az a sugalmazandó gondolat is, hogy a bölcs bíró azonnal felismeri a hamis vádaskodót, és keményen megbünteti, hiszen az az igazságszolgáltatást akarta önös érdekből félrevezetni, amivel az egész társadalom rendjét veszélyeztette.

Hammurapi törvénykönyvének 3. és 4. cikkelye leszögezi, hogy a hamis vádaskodót olyan büntetéssel kell sújtani, amilyet a bevádolt kapott volna, ha a vádak igaznak bizonyulnak.[43] Ehhez képest feltűnő, hogy a paráznasággal vádaskodót a törvények viszonylag enyhén büntetik. *Ur-Nammu*nál például ez áll:

> 11. Ha egy ember egy [másik] ember feleségét paráznasággal vádolja, és a folyam[próba] szerint az asszony ártatlan, akkor az az ember, aki vádaskodott, fizessen egyharmad *mina* ezüstöt.[44]

Az egyharmad *mina* viszonylag nagy összeg, de ha arra gondolunk, hogy a parázna asszonyt általában halál sújtja, már nem tűnik olyan soknak, így a szabály nyilvánvalóan ellentmond a hamis vádaskodó „tükörbüntetésének” elvével. Hasonló látszik *Lipit-Ishtar* törvénykönyvéből:

> (33) Ha egy ember kijelenti, hogy egy [szabad] ember szűz lánya már közösült férfival, és bizonyítást nyer, hogy a lány még nem közösült, a [vádaskodó] fizessen 10 sékel ezüstöt.[45]

Láttuk, hogy a hajadonnal folytatott szexuális érintkezés nem számít túl nagy bűnnek, de a szüzesség elvétele mégiscsak anyagi veszteséget jelent a lány szüleinek,

---

[43]Lásd 7. jegyzet. Megjegyzendő, hogy a „büntetés megfordításának” intézménye megtalálható többek között a kínai jogban is. Lásd pl. a nemrég előkerült *Csin*-kori jogi iratokat (A. F. P. HULSEWÉ. *Remnants of Ch'in Law.* E. J. Brill, Leiden, 1985, 126. p. D 18/4. jegyzet.)

[44]Lásd 6. jegyzet.

[45]*Lipit-Ishtar* törvényének ugyan van magyar fordítása (*Ókori keleti történeti chrestomathia*, 117-9. pp.), de ez az idézett cikkelyt, mivel az ezt tartalmazó töredéket csak 1965-ben publikálták (*Assyriological Studies* 16 [1965]), még nem tartalmazza. A fenti fordítás FINKELSTEIN (i. m. 355. p.) idézete alapján készült.

amiért a csábító kártérítést köteles adni. Ehhez képest a vádaskodó bírsága, a 10 sékel nem nagy összeg.

A *középasszír törvények*ben ez áll:

> 17. Ha egy férfi azt mondja egy [másik] férfinak: „Mások többször is a feleségeddel háltak", akkor, mivel erre nincsenek tanúk, kössenek egyezséget, és menjenek a folyamhoz [próbára].[46]

Itt az állam nem bünteti meg a rágalmazót, de kötelezi, hogy igazsága bizonyítása érdekében vesse magát alá a folyampróbának. Az egyezség, amit kötöttek – ez feltehetően nem írásbeli szerződés volt[47] – azt az összeget tartalmazta, amelyet a vesztes tartozott fizetni. A rágalom súlyához képest – hiszen az az asszony életét fenyegette – a procedúra igen enyhe volt.

További példákat is lehetne sorolni: *Hammurapi* törvénykönyvének 127. cikkelye szerint a más feleségét megrágalmazót megbotozzák és lenyírják halántékfürtjét; a 131. cikkely szerint ha a férj vádolja meg saját feleségét, de a vádat nem tudja bizonyítani, a feleség – eskü után – visszatérhet apja (?) házába; a 132. cikkely szerint ha egy nőt megrágalmaznak, az – férje becsülete védelmében – köteles magát folyampróbának alávetni (a rágalmazók megbüntetéséről itt nincs szó). Mindezek a rendelkezések nincsenek összhangban a tényleges házasságtörés szankciójának súlyával.

Úgy tűnik tehát, hogy míg súlyosabb esetben az állam fontosnak tartotta elejét venni a hamis vádaskodásnak, a szexualitással kapcsolatos rágalmakat nem vette komolyan, még a bíróság előtti hamis vádaskodást sem. Ez is arra utal, hogy – mint már korábban, a házasságtörésnél láttuk – a törvényhozó nem tartotta elsőrangú kötelességének, hogy a népesség házassági ügyeibe beleszóljon.

VII. Befejezés

A házasságon kívüli szexuális érintkezés négy jól elkülönített módozatának, illetve az ezzel kapcsolatos hamis vádaskodásnak vizsgálata alapján a következőket állapíthatjuk meg:

Az ókori Mezopotámiában a szexuális kapcsolat megítélésekor az alapvető fontosságú kérdés az volt, hogy a nő házas-e. Ez sokkal fontosabb kérdés volt, mint az, hogy a közösülés erőszakkal történt-e. Ez utóbbinak főleg az asszony számára volt jelentősége: ha nem önként ment bele a kapcsolatba, mentesült a büntetés alól.

---

[46] Lásd 11. jegyzet.

[47] GREENGUS, i. m. 510. p.

A nők helyzete – hasonlóan sok más hagyományos társadalomhoz – alávetett volt. Hajadon korukban apjuk, feleségként férjük hatalma alatt álltak, s az ő terhükre elkövetett sérelemért apjuk, illetve férjük léphetett fel sértettként a hatóság előtt. A nők érintetlensége tehát apjuk, illetve férjük „tulajdonában" állt, a nőknek ezzel kapcsolatban nem voltak jogaik.

Az állam szerepe a apai-férji jogok védelmében nem egyértelmű: úgy tűnik, hogy a hatóság a legdurvább eseteket kivéve – ilyen például a férjes asszony ellen elkövetett nemi erőszak – igyekezett az ítélkezést a sértett kezébe adni, illetve kompromisszumot kikényszeríteni az elkövető és a sértett fél között (ilyen például a megerőszakolt hajadon kényszerházassága). Valószínű, hogy az állam nem tartotta a házastársi ügyeket elég fontosnak ahhoz, hogy a döntést minden esetben a saját kezébe vegye.[48]

A kép, amit adtunk, természetesen nem teljes. Nem vettük figyelembe, hogy az ezeréves időszakban, amelyből a különböző vizsgált törvények származnak, s a különböző helyszíneken egész biztosan voltak helyi és időbeli eltérések. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az oly különböző korokból és helyekről származó törvények igen egységesnek tűnnek a tárgyalt esetek megítélésében, s ezzel is megerősítik, hogy a mezopotámiai civilizáció – legalábbis írott emlékeiben – viszonylag egységesnek mondható. A másik fontos tényező, amelyet nem vettünk számításba, a törvények szerepe és társadalmi jelentősége. Pedig valójában nem tudhatjuk, hogy e dokumentumok mekkora szerepet játszottak a mindennapi életben, s azt sem, hogy mennyire tükrözték az adott kor és hely élő jogát. Elképzelhető, sőt valószínűsíthető, hogy a törvények egységessége nem annyira a mezopotámiai élet egységességét bizonyítja, hanem az írásos kultúra hordozóinak OPPENHEIM által oly sokat emlegetett konzervativizmusát. A mindennapi gyakorlat vizsgálata azonban még az összes vonatkozó iratanyag – házassági szerződések, bírósági dokumentumok, irodalmi művek – ismeretében is igen nehéz feladat lenne. Ilyen jellegű kutatómunka a jelen dolgozat keretei között, ilyen szerény felkészültséggel fel sem merülhetett.

[48]Megalapozottnak tűnik azonban LUKÁCS (i. m. 17-18. p.) azon megállapítása, mely szerint az állam számára egy vonatkozásban mégis fontos volt a házassággal kapcsolatos jogviszonyok szabályozása, nevezetesen a gazdasági kérdésekben (öröklés, özvegyek ellátása stb.) - ez azonban nem tartozik a témánkhoz.

HIVATKOZOTT MŰVEK

FINKELSTEIN, J. J. „Sex Offences in Sumerian Laws.” *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 86 (1966), 355-372. pp.

GOETZE, ALBRECHT. „The Laws of Eshnunna.” *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, Vol. 31 (1951-52), 1-197. pp.

GREENGUS, SAMUEL. „The Old Babylonian Marriage Contract.” *Journal of the American Oriental Society* 89 (1969) 505-532. pp.

GREENGUS, SAMUEL: „Old Babylonian Marriage Ceremonies and Rites.” *Journal of Cuneiform Studies* 20 (1966)

„Hammurapi törvénykönyve.” Ford. DÁVID A. In HARMATTA JÁNOS (szerk.) *Ókori keleti történeti chrestomathia*. 5. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 124-150. pp.

HORVÁTH PÁL – RÉVÉSZ T. MIHÁLY (szerk.). *Általános jogtörténet I.* Bővített és átdolgozott kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

HULSEWÉ, A. F. P. *Remnants of Ch´in Law.* E. J. Brill, Leiden, 1985.

KALLA GÁBOR. „Hammurapi – Egy mezopotámiai birodalom felemelkedésének krónikája.” *Rubicon* 1997/3-4, 8-13. pp.

„Lipitistar törvénykönyve.” Ford. KOMORÓCZY G. In HARMATTA JÁNOS (szerk.) *Ókori keleti történeti chrestomathia*. 5. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996 (5. kiadás), 117-119. pp.

„The Middle Assyrian Laws.” Transl. by THEOPHILE J. MEEK. In JAMES B. PRITCHARD (ed.) *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament.* 2nd ed. Princeton University Press, Princeton, 1955, 180-188. pp.

OPPENHEIM, A. LEO. *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*. Ford. GŐDÉNY ENDRE. Gondolat, Budapest, 1982.

Ószövetség

ROAF, MICHAEL. *A mezopotámiai világ atlasza.* Helikon – Magyar Könyvklub, Budapest, 1998.

„The Laws of Ur-Nammu.” Transl. by J. J. FINKELSTEIN. In JAMES B. PRITCHARD (ed.) *Supplement to The Ancient Near East in Pictures and Supplement to Ancient Near Eastern Texts*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1969, 523 (87)-525 (89) p.